

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті розглянуто соціально-психологічні передумови професійного самовизначення школярів як складова свідомого вибору професії. Визначені фактори, які впливають як на формування професійного самовизначення, так і на свідомий вибір професії. Встановлено, що основою професійного самовизначення є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей, можливостей із вимогами професій та кон'юнктурою ринку праці.

Ключові слова: вибір професії, самопізнання, самостійний вибір, професійне самовизначення, сформованість професійного самовизначення, професійна орієнтація, соціальні передумови, психологічні передумови, свідомий вибір професії.

Актуальність проблеми дослідження. В умовах переходу країни до ринкової економіки неминуха інтенсифікація промислового та сільськогосподарського виробництва, зростання вимог до кількості та якості праці, до рівня професійної підготовки молоді. Необхідність проведення профорієнтації підлітків за психофізіологічними показниками зумовлена тим, що сучасні професії у багатьох випадках висувають до робітника специфічні, а інколи і жорсткі професійні вимоги, які передбачають розвиток у нього достатнього, а часто і досить високого рівня певних професійних якостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У педагогічній теорії і практиці з окресленої проблеми проведено низку досліджень. Суттєву роль у процесі самовизначення молоді відіграє формування готовності до вибору професії. Достатній рівень готовності школярів до свідомого вибору професії з урахуванням відповідності індивідуально-особистісних можливостей вимогам конкретної професії і потребі ринку праці можна досягнути за умови врахування соціально-психологічних передумов, що впливають на професійне самовизначення учнів. Висвітленню соціально-психологічних і організаційно-педагогічних чинників підготовки молоді до вибору професії присвячено публікації Л. В. Ботякової, А. Е. Голомштока, Є. А. Климова, С. С. Гриншпун, Є. М. Павлютенкова, Є. О. Федоришина і ін.

Проведений аналіз спеціальної та психологічної літератури показав, що соціально-психологічні передумови свідомого вибору професії розкрито не повною мірою.

Мета статті. Уточнення та теоретичне обґрунтування соціально-психологічних передумов які впливають на розвиток професійного самовизначення школярів.

Виклад основного матеріалу. Від правильного вирішення питання: «Ким бути?» багато в чому залежить подальша доля індивіда. Якщо підліток обирає професію випадково, то це викликає у подальшому небажані наслідки. Необґрунтований вибір професії може поставити людину перед фактом, що у неї відсутні здібності до виконання трудових функцій за обраною професією. І як наслідок – низька

продуктивність праці, помилки і брак у роботі. Це викликає постійне незадоволення, починає пригнічувати людину, що може привести навіть до появи психічних розладів.

У процесі розвитку суспільства життя показало, що людина працює найбільш ефективно тільки тоді, коли зміст праці відповідає її інтересам та здібностям, можливостям її організму. Кожна професія висуває перед людиною певні вимоги, які визначаються її специфікою і змістом. Люди, котрі не мають здібностей до обраної професії, не тільки оволодівають нею із значними труднощами, але й показують гірші результати, частіше допускають помилки і прорахунки в процесі своєї роботи. Це стосується насамперед таких професій, у яких навіть незначний прорахунок, викликаний уповільненою реакцією, нестійкою увагою, нерішучістю й іншими психологічними особливостями людини, може створити аварійну ситуацію і призвести до тяжких наслідків. Тому суспільство має завжди бути зацікавленим у можливості кожної людини ще під час навчання у школі визначитись у тій галузі трудової діяльності, де б вона змогла якнайповніше проявити свої здібності та реалізувати свої наміри у свідомому виборі професії.

Самостійний вибір професії, здійснений під впливом аналізу власних внутрішніх можливостей, у тому числі і своїх здібностей, і співвіднесення їх з вимогами професії, що обирається, являє собою процес свідомого вибору професії. Тобто під професійним самовизначенням слід розуміти самопізнання та об'єктивну оцінку особистістю власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією [3].

Професійне самовизначення – складний, часом суперечливий процес, в основі якого лежить цілком виправдане прагнення молодого людини до самостійності, у той час як вона ще не в змозі обійтись без кваліфікованої допомоги школи, сім'ї. Особистість школяра у цьому процесі постає як поєднання найрізноманітніших суперечностей. Це перш за все протиріччя між професійними прагненнями молоді, в яких переважає соціальна орієнтація на престижні професії, і потребами держави у спеціалістах таких професій. Це і протиріччя між бажанням продовжувати освіту після закінчення школи і зниженням інтересу до навчання, що останнім часом все більше поширюється у значній частини школярів. В особистому плані можна назвати протиріччя між професійними намірами школярів і можливостями їх реалізації; між професійними намірами і власними можливостями, зокрема здібностями; між прагненням молоді до самостійності і відсутністю вміння обґрунтовано прийняти рішення у виборі професії.

Зміст діяльності особистості в процесі професійного самовизначення повинен сприяти вирішенню окреслених протиріч.

Професійне самовизначення у психології розглядається як значущий компонент професійного розвитку особистості, а також як критерій одного з етапів цього тривалого і складного процесу. Завершується він тільки тоді, коли у людини сформується позитивне емоційно забарвлене і реалістичне ставлення до себе, як до суб'єкта професійної діяльності [4].

Свідомий вибір професії виступає показником сформованості професійного самовизначення і переходу його у нову фазу професійного розвитку. Цей показник є основним критерієм ефективності роботи з профорієнтації в шкільний період, бо кожний учень до закінчення навчання в школі повинен уміти свідомо обирати професію. Але вибір професії є одночасно актом самообмеження, відмови від багатьох інших видів діяльності. В майбутньому людина може змінювати вид своєї професійної діяльності під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Тому під професійним самовизначенням розуміється не одноразовий вибір професії, а перманентний процес самопізнання, формування інтересів, основних і резервних професійних намірів стосовно вибору форм навчання та навчального закладу, професійної перспективи, визначення напрямів перекваліфікації, який проходить через всі етапи навчальної та трудової діяльності людини [7].

Під вільним вибором слід розуміти усвідомлене професійне самовизначення, при якому бажання особистості у виборі професії, з одного боку, узгоджуються з потребами суспільства, а з іншого співвідносяться з особистісними даними, тобто здібностями, покликанням, професійною підготовкою, освітою і психофізіологічними якостями. Існує об'єктивна соціально-економічна, виробнича і психофізіологічна обумовленість вибору професії, що обмежує можливості адекватного професійного розподілення. Але це не означає, що існує фатальна обумовленість вибору професії вродженими задатками психофізіології, особистісними показниками. Життя показало, що люди з нормальним фізичним і психічним розвитком біологічно придатні до оволодіння більшістю професій, хоча тривалість пристосування їх до відповідної галузі трудової діяльності буде неоднаковою у зв'язку з відмінностями у здібностях і психофізіологічних особливостях. Тому проблему взаємовідношення «Людина – професія», тобто проблему відповідності особистісних даних професійним вимогам в обраній галузі праці не слід трактувати однозначно у плані абсолютної придатності людини до відповідної професії. Виходячи з цього, у професійній орієнтації виокремлюють два аспекти: перший – її вплив на формування професійних інтересів людей, насамперед позитивних мотивів вибору професії, які забезпечують узгодження інтересів особистості й суспільства; другий – виявлення професійних вимог і психологічний аналіз професії, з одного боку, та оцінка психофізіологічних властивостей і якостей учнів з урахуванням проб їхніх сил в обраній діяльності, з другого [6].

Професійне самовизначення є складним процесом і обумовлюється діями багатьох різноманітних факторів:

факторами суспільного, економічного і виробничого впливу на професійні інтереси і мотиви вибору професії, тобто факторами, які впливають на формування ціннісних орієнтацій та професійної спрямованості в цілому;

факторами особистісного характеру: потребами, інтересами, нахилами, намірами, здібностями, психофізіологічними якостями, характерологічними рисами людей, рівнем їх загальноосвітньої і професійної підготовки;

факторами, які пов'язані з потребами суспільства в кадрах, з характером вимог професій і трудової діяльності до людини, з народними традиціями [1].

Урахування означених факторів є необхідною умовою добре організованої профорієнтації, яка не обмежуючи свободу професійного самовизначення людини, підвищує ймовірність правильного вибору професії.

На наш погляд на формування професійного самовизначення суттєво впливають фактори соціально-психологічні, власне психологічного та суб'єктивного характеру.

Перші впливають через суспільну думку про престижність професій, через соціально-економічні та виробничі умови, а також через установки, моду і традиції безпосереднього соціального оточення, формальних і неформальних груп, найавторитетніших осіб.

Власне психологічний фактор, який визначає придатність до тієї чи іншої професійної діяльності, включає комплекси установок, рис характеру, досвіду, що сформувались під впливом життя і які відображають наявні умови виховання й освіти, а також здібності, інтереси і мотиви, які домінують на даний момент. Цей фактор особливо складний для визначення й управління, його дія визначається тривалим процесом розвитку, багатством різноманітних зовнішніх і внутрішніх станів особистості, середовищем спілкування, в яке вона інтегрувалась, різноманіттям попереднього життєвого досвіду. Саме від цього чинника, головним чином, залежить наявність чи відсутність рішення про вибір професії, його адекватність і реалістичність.

Остання група факторів суб'єктивного характеру. Це фактори індивідуально-психологічних відмінностей, що базуються на природних показниках, від яких залежить можливість вибору й успішність оволодіння низкою професій, що висувають особливі, підвищені вимоги до деяких спадково обумовлених якостей: сили, рухливості, лабільності нервових процесів та ін. До цієї групи факторів можна віднести і фізіологічні, медичні, антропологічні показники, які є суттєвими для окремих професій.

До структури професійного самовизначення належить потреба, зміст якої складають мотиви. Потреба породжує різнопланові суперечності. Діяльність особистості, спрямована на їх усунення сприяє утворенню професійної спрямованості й професійної самосвідомості, що, впливають на формування професійного інтересу, який визначає нахили. Нахили спонукають особистість до перетворювальної діяльності. У процесі активної проби сил проходить перевірку самооцінка професійної придатності людини. Кінцевим результатом такого процесу є виникнення відповідного професійного наміру, сутність якого – у змісті індивідуального професійного плану особистості.

Все зазначене вище дозволяє розглядати профорієнтацію як складне і багатопланове явище, що поєднує економічні процеси з соціальними, освітянські з психологічними, фізіологічними, виробничими як сукупність виховних, розвивальних і навчальних впливів, що забезпечують самостійність, свідомість у виборі, оволодінні й реалізації кожним членом суспільства професійної діяльності, яка відповідає нагальним потребам країни і дозволяє максимально реалізувати здібності і нахили особистості.

Необхідність керування професійним самовизначенням постійно відтворюється в суспільстві як результат нормальних протиріч його розвитку і у зв'язку з цим відповідні питання складають органічну ланку в системі роботи школи, служби зайнятості та молоді [8].

Основою професійного самовизначення є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей, можливостей із вимогами професій та кон'юктурою ринку праці. Для підготовки молоді людини до свідомого професійного самовизначення, як було визначено нами, необхідно вирішити такі завдання:

- сформуванню адекватне, об'єктивне відношення до себе, праці, суспільства і професійної діяльності;
- сформуванню установку на власну активність та самопізнання як основу професійного самовизначення;
- ознайомити зі світом професій, кон'юктурою ринку праці, правилами вибору професії;
- забезпечити самопізнання та формування «образу Я» як суб'єкта майбутньої професійної діяльності;
- сформуванню вміння аналізувати різні види професійної діяльності, враховуючи спорідненість їх за психологічними ознаками і подібністю вимог до людини;
- сформуванню вміння співставляти «образ Я» з вимогами професій до особистості та кон'юктурою ринку праці й створювати на цій основі професійний план та його перевіряти;
- створити умови для перевірки можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності шляхом організації профпроб;
- забезпечити розвиток професійно важливих якостей особистості;
- сформуванню мотивацію і психологічну готовність до зміни професії і переорієнтації на нову діяльність;
- виховувати загальнолюдські та загально професійні якості та розумні потреби.

Водночас слід констатувати, що завдання професійної орієнтації – це змінні категорії. Вони соціально детерміновані і співвідносяться зі змінами, що відбуваються в світі професій і формують світоглядний профіль особистості.

Більшість дослідників-профорієнтологів прагнули розглянути професійне самовизначення (у тому числі його психологічні аспекти) з позицій тимчасової допомоги старшокласнику у його професійному самовизначенні.

Проте виявилось, що такий шлях на практиці часто не призводить до бажаних результатів. Адже, коли поради і навіть вимоги профорієнтолога починав виконувати конкретний випускник з власними поглядами, певним досвідом, унікальним набором індивідуальних властивостей, то прогнозованого позитивного результату досягти було неможливо. Більше того, прагнення діяти відповідно до конкретних вимог може призвести до непередбачуваної ситуації – професія ніби вибрана правильно, а в

професійному навчанні з'являється незадоволення нею, що призводить до виникнення в особистості внутрішнього конфлікту.

Тому сучасні психологічні і педагогічні науки прагнуть відмовитися від наведеної визначеності критеріїв вибору професії й починають вивчати такий складний об'єкт, як професійне самовизначення тільки крізь призму особливостей людини, яка здійснює цей вибір.

Розглядаючи психологічні особливості професійного самовизначення як неперервного процесу, зазначимо, що його трактуємо як динамічний практико-орієнтований навчальний процес, в якому можуть виникати протилежності в розумінні об'єкта і предмета дослідження. А головне – закономірними можуть бути розбіжності в розумінні профорієнтації як неперервного процесу, що супроводжує неперервну освіту.

Висновок. Проведений нами аналіз соціально-психологічних передумов свідомого вибору майбутньої професії та теоретичних підходів до профорієнтації, а також сукупність сформульованих завдань, дає підстави вважати, що формування готовності школярів до вибору професії є процесом, що забезпечує стан мобілізації цілісної системи властивостей особистості на здійснення її професійного самовизначення. Як будь-який процес, він має свої компоненти. На нашу думку, це практична, моральна і психологічна готовність.

Рушійними силами процесу формування готовності до вибору професії є внутрішні суперечності, що виникають між бажанням особистості і її здібностями, можливостям, індивідуальними особливостями.

Формування готовності до вибору професії – тривалий процес, що містить такі етапи: озброєння необхідними знаннями про професію, про світ праці, про себе, загальними і спеціальними вміннями і навиками; емоційно-оцінне ставлення до здобутих знань, умінь, навичок з урахуванням потреб у кадрах; згода на попередній вибір професії.

Література

1. Вакулова И. Н. Возрастная динамика профессиональных интересов учащихся старших клас сов :[Вопросы становления профессиональных планов учащихся] / И. Н. Вакулова, А. С. Соловёв, В. А. Проскуряков. – Л. : ВНИИ профтехобразования, 1979.– С.21 – 35.
2. Валитов М. С. Особенности профессиональной консультации подростков / М. С. Валитов // Вопросы психологии. – 1984. – № 6. – С. 27 – 31.
3. Вітківська О. І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості / О. І. Вітківська // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 171 – 179.
4. Климов Е. А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации / Е.А. Климов. - М.: Знание, 1983. – 95 с. / Новое в жизни, науке, технике: «Педагогика и психология», вып 2.
5. Павлютенков Е. М. Профессиональная ориентация учащихся / Е. М. Павлютенков – К. : Рад. шк., 1983. – 149 с.
6. Павлютенков Е. М. Управление профессиональной ориентацией в

общеобразовательной школе/ Е. М. Павлютенков – Владивосток : ВУ, 1990. – 171 с.

7. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді : метод. посібник за ред. М. П. Тименка. – К. : Інститут проблем виховання АПН України. – 1999. – 153 с.

8. Федоришин Б. А. Психологические и методические основы профинформационной работы с учащимися : метод. разработки для классных руководителей/ Б. А. Федоришин. – К., 1979. – 24 с.

А. Н. Дещенко

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ

В статье рассмотрены социально-психологические условия профессионального самоопределения школьников как составной сознательного выбора профессии. Определены факторы, влияющие как на формирование профессионального самоопределения, так и на сознательный выбор профессии. Определено, что основой профессионального самоопределения являются самопознание и объективная самооценка индивидуальных особенностей, сопоставление своих профессионально важных качеств, возможностей с требованиями профессий и конъюнктурой рынка труда.

Ключевые слова: выбор профессии, самопознание, самостоятельный выбор, профессиональное самоопределение, сформированность профессионального самоопределения, профессиональная ориентация, социальные условия, психологические условия, сознательный выбор профессии.

O. Deshchenko

THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PRE-CONDITIONS OF THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION

The article deals with the social and psychological pre-conditions of the pupils' professional self-determination as conscious choosing the profession. The factors influencing both forming the professional self-determination and the conscious choice of the profession are determined. It was established that the self-awareness and the objective self-valuing of the individual peculiarities, forming their professional important qualities and possibilities with the demand of the professional and marketeering job is the base of the professional self-determination.

Key words: choosing the profession, self-awareness, an independent choice, the personal self-determination, forming the professional self-determination, the career-guidance, social pre-conditions, psychological pre-conditions, conscious choice of the profession.